ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2026 / № 3.1–3

Termiz – 2026

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 20.06.2026
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Zabita Mahammad qizi Teymurlu, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent (Ozarbayjon)
Tarana Imomverdi qizi Xojieva, filologiya fanlari doktori, professor (Ozarbayjon),
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Y o'ldoshev, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 20.06.2026
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998990 377 77 23, +99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ,
доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (. PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Забита Магомед кызы Теймурлу, доктор философии по филологии, доцент (Азербайджан)
Тарана Имамверди гызы Хаджиева, доктор наук, профессор (Азербайджан)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д. ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 20.06.2026
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV,
doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Zabita Magomed kyzy Teymurlu, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Azerbaijan)
Tarana Imamverdi gizi Khadzhieva, Doctor of Sciences, Professor (Azerbaijan)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

LUTFULLAYEVA DURDONA
Lisoniy assotsiatsiyalarda milliy tafakkurning voqelanishi
(Vatan assotsiativ maydoni misolida) 7

MIRZAYEV IBODULLA
Xomskiyning “Til va ong” asari, generativ tilshunoslik konsepsiyasi
va professor Baxtiyor Mengliyevning tarjimonlik mahorati....10

ҚУРОНОВ ДИЛМУРОД
Бадиий диалог таржимасида коммуникатив вазиятни тўғри англаш зарурати
(Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» романининг янги русча нашри мисолида) 16

ЧЎТМАТОВ ЖЎРАБЕК ОМОНОВИЧ
«Ҳикмат» сўзининг араб лексикографик манбалари асосидаги лексик-семантик таҳлили.... 19

ЧОРИЕВ ТАВАККАЛ РАВШАНОВИЧ
Абдураҳмон Жомий ва Алишер Навоий идиостилида
«Саг//ит» концептининг лингвопоэтик хусусиятлари....25

UMURQULOV ZAFAR BEKPO‘LATOVICH
Alisher Navoiy ijodida so‘z qadri va nutq odobi talqini....34

UBAYDULLAYEV ALISHER ABDUSALOMOVICH
Ogahiy tarjimasidagi asarlar leksikasining tarixiy-etimologik tahlili
(“Axloqu-l-Muhsiniyn” asari misolida) 37

IBRAGIMOV SHEXROZBEK TO‘LQINJON O‘G‘LI
Tashbih va epitetlarning pragmatik talqini: tarjimada ekspressivlik va
stilistik ekvivalentlik....41

IBRAGIMOV JASURBEK TULKINJON O‘G‘LI
Jangovorlik, jasorat va jismoniy kuchga oid epitetlar
(“Beowulf” ingliz eposi misolida)....47

NAZAROVA ZIYODA KATTAYEVNA
Frazeologizmlarning yondosh birliklar bilan o‘zaro aloqasi 51

QOBILOV MIRZIYO ESHNOZAR O‘G‘LI
O‘z qatlamga oid antroponimlar tasnifi 55

ISRAILOVA SAODAT TURAPOVNA
Rang komponentli birliklarning mental birliklarda aksi....58

RO‘ZIMATOVA DILNOZA
Rasmiy munosabatlarda murojaat birliklarining shaxs ijtimoiy maqomining ifodalanishi....62

XUSANOVA NAFISA ZOKIRJON QIZI
Ertak janrida dialogning strukturaviy va funksional poetikasi
(Ingliz va o‘zbek xalq ertaklari misolida)....65

XABIBULLAYEVA FAZILAT XABIBULLO QIZI
“Boburnoma”dagi saroy-ma’muriy xizmat unvonlarining inglizcha tarjimalarda berilishi 69

MUSTAFAYEV ELYOR ODIL UGLI
Theoretical foundations for the classification of phraseological units in english 73

МУНДАРИЖА

TURSUNOVA DILSHODA XOLDIN QIZI
“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da qurol-aslaha nomi bilan bog‘liq folklorizmlar 77

YAVKOCHEVA FERUZA HUSAN QIZI
Types of english speech-language pathology dictionaries according to semantic relations 81

SHUKUROV RAHMATILLO MIRZATILLAYEVICH
Farg‘ona viloyati tarixiy oykonim, gidronim va oronimlarining leksik-semantik tasnifi hamda sotsiolingvistik tahlili 86

XALIQULOVA MUSHARRAF EGAMNAZAR QIZI
Maqol lingvistik, kognitiv va madaniy fenomen sifatida 90

O‘RAZOV ALISHER DONIYOROVICH
O‘zbek tilida substantiv leksemalar semantik shajarasining ifodalanishida pragmatik omillar 93

DJURAYEVA MAXBUBA USMANOVNA
Emotsiya, konsept va emotsional konsept tushunchalarining lingvistik talqini 96

ADABIYOTSHUNOSLIK

ABDULLAEV RAMAZON
Муиззий ва Ҳофиз шеъриятида адабий таъсир ва ижодий ворислик. 99

ARSLONOV ABDIMUROD KAROMATOVICH
“Qisasi Rabg‘uziy” asari poetikasi va badiiy-estetik xususiyatlari xususida.....104

АЛИМАРДОН ҲАЙИТОВ
Али Қушчининг ўғли ҳам олим бўлган.....108

DR. DONIYOR K. KELDIYOROV
Wounded memory and hybrid identity in Khaled Hosseini’s the kite runner.....112

IBRAGIMOV JAVOHIR TO‘LQINJON O‘G‘LI
Harold Lambning “Tamerlane: the earth shaker” romanida amir temur xarakterining badiiy ifodasi 116

RAXIMOVA UMIDA SOLIYEVNA
Ona obrazining ramziy va mifopoetik talqini: inglizzabon va o‘zbek adabiyoti misolida 121

MNAJATDINOVA MAKARYA
Hozirgi qoraqalpoq xotin-qizlar lirikasida psixologik metamorfoza 126

JIENBAEV MUSA AZATBAEVICH
XX-XXI asr lirikasida Odissey obrazining transformatsiyasi.....130

RADJABOVA MUXTASAR DAVRANBEKOVNA
Arab tilida talabalarning yozuv malakasini rivojlantirishda o‘yin texnologiyalarining tatbiqi.....134

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2026; 9
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

ERTAK JANRIDA DIALOGNING STRUKTURAVIY VA FUNKSIONAL POETIKASI

(INGLIZ VA O'ZBEK XALQ ERTAKLARI MISOLIDA)

Xusanova Nafisa Zokirjon qizi,
Namangan davlat texnika universiteti tayanch doktoranti

Ertakni o'qib chiqqan kitobxon, ko'pincha, voqeani eslab qoladi, gapni emas. Vaholanki, janrning ichki mexanizmiga razm solsangiz, ko'p hollarda voqeani harakatga keltirgan narsa aynan aytilgan gap bo'lib chiqadi. M.Jo'rayev ertakdagi turg'un replikani janrning "genetik xotirasi" deb ataganda, shu holatni nazarda tutgan edi[1]. Ya'ni qahramonning og'zidan chiqqan bir og'iz so'z ortida ko'pincha butun bir marosim mantiqiy turadi.

Ingliz va o'zbek ertaklarini yonma-yon qo'yib o'rganish bizni yana bir masalaga olib chiqadi: har ikki xalq o'z muloqot me'yorlarini qanday saqlab kelgan? N.Ochilovning kuzatishicha, nutqiy etiket va muloqot formulalari xalqning ijtimoiy-madaniy taraqqiyoti hamda qadriyatlar tizimini o'zida uzoq vaqt saqlab qoladi[2]. Folklor matni esa bu saqlanishning eng ishonchli joyi, chunki u yozma me'yor bosimidan xoli.

I.Boltayeva dialogik replika bilan epitetning matndagi g'oyaviy-estetik yukini qiyoslab o'rgangan[3]. Uning xulosasi bizga kerak bo'ldi: ertakdagi replika oddiy gap emas, qahramon obrazining mohiyatini ochuvchi, matnning badiiy salmog'ini belgilovchi vosita.

Nazariy tayanch sifatida esa, tabiiyki, M.M.Baxtinning dialogizm va nutqning ikki ovozliligi haqidagi qarashlariga murojaat qildik[4]. Ertak dialogida ko'pincha bir vaqtning o'zida ikki ovoz eshitiladi: qahramonning o'z ovozi va uni chetdan kuzatib turgan ertakchining bahosi. Baxtin nazariyasisiz bu qo'shovozlilikni tushuntirish qiyin.

V.Ya.Propp dialogik muloqotni donorning birinchi sinovi, ya'ni XII funksiya bilan bog'lagan[5]. Bu klassik sxemaning biz uchun qiymati shunda: u sehrli yordamchi bilan qahramon o'rtasidagi har bir suhbatni aslida shartnoma ekanini ko'rsatib beradi. Sh.Tursunboyevaning qiyosiy-lingvokulturologik kuzatishlari[6] esa tasnif tuzishda umuminsoniy jihatlarni milliy jihatlardan ajratib olishga yordam berdi.

Materialni tahlil qilish jarayonida dialoglarni beshta funksional-semantik guruhga ajratish maqsadga muvofiq bo'ldi:

1) ritmik-formulaviy, takrorlanuvchi dialoglar – asarning kompozitsion "skeleti"ni ushlab turadigan qoliplar;

2) mantiqiy-shifrlangan, intellektual sinov dialoglari – qahramonning topqirligi sinaladigan muloqotlar;

3) axloqiy-etik, ritualistik dialoglar – muloqot odobi va qahramonning ma'naviy qiyofasini ochuvchi replikalar;

4) triksterlik va lisoniy manipulyatsiyaga qurilgan dialoglar;

5) sehrli yordamchi hamda jonlantirilgan predmetlar bilan muloqot – og'zaki bitim tipidagi dialoglar.

Quyida har bir guruh o'zbek va ingliz ertaklaridan olingan juft misol asosida sharhlanadi.

1. Takror ustiga qurilgan dialoglar

"Susambil" ertagini olaylik[7]. Qarib qolgan ho'kiz yo'lda kimni uchratsa, suhbat deyarli aynan takrorlanadi:

– *Ho'kizjon, qayoqqa ketyapsan?*

– *Susambilga ketyapman.*

[1] Jo'rayev M. O'zbek folklori: Nazariya va tahlil. – Toshkent: Fan, 2005. – B. 42.

[2] Ochilov N. The importance of speech etiquette in language communication // Neo Scientific Peer Reviewed Journal. – 2025. – Vol. 41. – P. 16–21.

[3] Boltayeva I. Badiiy matnda muloqot poetikasi va epitetlar funksiyasi. – Toshkent: Universitet, 2020. – B. 88.

[4] Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. – Москва: Художественная литература, 1975. – С. 95.

[5] Пропп В. Я. Морфология сказки. – 2-е изд. – Москва: Наука, 1969. – С. 139.

[6] Tursunboyeva Sh. Linguistic and cultural characteristics of English and Uzbek folk tales // Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods. – 2024. – Vol. 2(2). – P. 48–51.

[7] O'zbek xalq ertaklari. 1-kitob / Nashrga tayyorlovchilar M. Afzalov, Z. Husainova, N. Soburov. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1969. – B. 74.

– *Meni ham olib ket.*

– *Yur, bo‘lmasa.*

Buni oddiy takror deb qo‘ya qolish oson, lekin to‘g‘ri emas. Takrorning har bir halqasi syujetga yangi personaj qo‘shilganini bildiradi, tinglovchi esa hikoyaning qaysi bosqichida turganini qolip necha marta yangraganiga qarab biladi. Replikalarning qisqaligi va sintaktik bir xilligi og‘zaki ijroda nafas ritmini belgilaydi: ertakchi bu qolipni xuddi qo‘shiqning naqoroti kabi ishlatadi. Eng qizig‘i esa oxirgi javobda. “Yur, bo‘lmasa” – bu shunchaki rozilik emas, *ittifoq tuzish akti*. Har takror bilan ojizlar jamoasi kengayadi, keyinchalik bo‘rilar ustidan g‘alaba qozonadigan kuch esa aynan shu suhbatlar davomida yig‘iladi. Ya’ni dialog syujetdagi kuchlar nisbatini asta-sekin o‘zgartirib boruvchi mexanizm vazifasini bajargan.

Ingliz folklorida shu modelning yorqin namunasi – J.Jeykobs to‘plagan “The Old Woman and Her Pig”[1]. Cho‘chqa devorchadan o‘tishdan bosh tortgach, kampir ketma-ket itga, tayoqqa, olovga, suvga, ho‘kizga murojaat qiladi:

– *Pig, pig, get over the stile, or I shan’t get home to-night.*

– *Dog, dog, bite pig; piggy won’t get over the stile, and I shan’t get home to-night.*

Vazifa “Susambil” bilan bir xil, mexanizm esa boshqacha. O‘zbek ertagida takror gorizontal harakat qiladi, personajlar yonma-yon qo‘shilib boradi. Ingliz matnida takror zanjirsimon: har bir yangi replika oldingisini to‘la o‘z ichiga oladi va matn qadamma-qadam o‘sadi. Bunday kumulyativ qurilish tinglovchidan xotira talab qiladi, shu bois ertak bolalar davrasida bir vaqtning o‘zida ham hikoya, ham o‘yin sifatida qabul qilinadi. Murojaatning ikki marta takrorlanishiga ham e’tibor qaratish kerak (“Pig, pig…”, “Dog, dog…”): bu qadimgi afsun matnlaridagi chaqiriq formulasining folklordagi qoldig‘i, so‘zning harakatga majburlash kuchiga bo‘lgan ishonch bilan bog‘liq. Demak, ikki an’anada ham takror bezak emas, matnni ushlab turuvchi konstruksiya.

2. Ma’nosi pardalangan sinov dialoglari

O‘zbek ertagida qahramonning qiymati ko‘pincha kuch bilan emas, so‘zni to‘g‘ri tushunish qobiliyati bilan o‘lchanadi. “Egri va To‘g‘ri” ertagi butunlay bahs-dialog ustiga qurilgan[2]:

– *Dunyoda egrilik yutadi, – dedi Egri.*

– *Yo‘q, oxiri baribir to‘g‘rilik yutadi, – dedi To‘g‘ri.*

– *Unda kel, yo‘lda uchraganlardan so‘raymiz. Kim haq chiqsa, o‘shaniki bo‘lsin.*

Suhbat shart qo‘yish bilan yakunlanadi va shu bilan butun syujetni oldindan dasturlab qo‘yadi. Personajlarning ismi ham nutqiy xarakteristikaning bir qismi: bular individual qahramonlar emas, ikki axloqiy pozitsiyaning tashuvchilari, shuning uchun replikalar psixologik tafsilotdan xoli, tezis va antitezis shaklida quriladi. Menimcha, bu yerdagi eng nozik so‘z – “so‘raymiz”. Haqiqat kuch bilan emas, *el nazari* bilan aniqlanadi. Xalq axloqidagi shu tushunchaning ertak matnidagi izi aynan shu bitta fe’lda qolgan.

Ingliz ertaklari orasida shifrlangan javobning eng mashhur namunasi “Cap o’ Rushes”da uchraydi[3]. Ota qizlaridan o‘zini qanchalik sevishini so‘raganda, kenja qiz kutilmagan javob beradi:

– *How much do you love me, my dear?*

– *Why, I love you as fresh meat loves salt.*

Javob zohiran kamsituvchi holda eshitiladi, ota shu tufayli qizini uydan haydaydi. Aslida esa bu kognitiv shifr: tuzsiz taomni yeb bo‘lmaydi, ya’ni qiz otasiga “siz mening hayotimning ta’mi, mazmunisiz” demoqchi. Ertakning yechimi ham shu shifrni ochishga qurilgan – to‘y ziyofatida tuzsiz taom tortilgach, ota hamma narsani tushunadi. Ikki an’anadagi yaqinlik shu o‘rinda yaqqol ko‘rinadi: ham u yerda, ham bu yerda syujetni harakatga keltirgan kuch – *noto‘g‘ri tushunilgan so‘z*. Farq usulda: o‘zbek variantida shifr mantiqiy-kombinatorik yo‘l bilan (bahs, shart, topqirlik), ingliz variantida esa maishiy metafora orqali (tuz va taom) beriladi.

3. Odob va marosim dialoglari

Bu guruh o‘zbek materialida ayniqsa boy, chunki milliy nutq odobi ertak matniga to‘g‘ridan to‘g‘ri ko‘chadi. “Kenja botir”dagi xayrlashuv sahnasini eslang[4]:

– *Ota, oq fotihangizni bering, men ham baxtimni sinab ko‘ray.*

– *Yo‘ling ochiq bo‘lsin, o‘g‘lim. Odamgarchilikni unutma, va’dangda tur.*

Qisqa suhbat, lekin uch vazifani birdan bajaradi. Avvalo, “bering”, “fotihangiz” shakllari va “o‘g‘lim” murojaati birinchi replikadayoq personajlar o‘rtasidagi yosh va maqom munosabatini ochib beradi; ingliz tilida bu ma’no grammatik emas, faqat leksik yo‘l bilan uzatiladi. So‘ng marosim qatlami keladi: oq fotiha olish qahramonning yo‘lga chiqish huquqini rasmiylashtiradi, ertak mantig‘ida fotihasiz yo‘lga chiqish muvaffaqiyatsizlik garovi. Nihoyat, otaning “va’dangda tur” degan nasihati keyingi barcha sinovlarning axloqiy mezonini oldindan belgilab qo‘yadi. Shunday qilib, xayrlashuv dialogi butun syujet uchun shartnoma vazifasini o‘taydi.

[1] Jacobs J. English Fairy Tales. – London: David Nutt, 1890. – P. 20–23.

[2] O‘zbek xalq ertaklari. 1-kitob. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1969. – B. 208.

[3] Jacobs J. English Fairy Tales. – London: David Nutt, 1890. – P. 51–56.

[4] Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti va folklor. – Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. – B. 102.

Ingliz folkloridagi eng yaqin muvoziy – “The Three Heads of the Well”[1]. Yo‘lda uchragan qariya ikki qizga navbatma-navbat bir xil savol beradi, javoblar esa keskin farq qiladi:

– What hast thou in thy bag and bottle?

– Bread and cheese... and if it will do thee any good, thou art heartily welcome. (kenja qiz)

– Bad enough for thee! (o‘gay opa)

Bu juftlik o‘zbek ertaklaridagi “yaxshi qiz – yomon qiz” qarama-qarshiligining aynan o‘zi. Sinov bitta savolga berilgan ikki xil javob orqali o‘tkaziladi. Ingliz matnida ham hurmat alohida belgilangan: arxaik “thou / thee” shakli va “heartily welcome” turg‘un iborasi shu vazifani bajaradi, ya’ni etiket qatlami bu yerda ham bor, faqat tilning tarixiy zaxirasidan olingan. O‘gay opaning javobi esa sintaktik jihatdan ham nuqsonli – to‘liq gap emas, kesik shakl. Nutqning parchalanishi personajning axloqiy nuqsonini ifodalovchi vositaga aylangan. O‘zbek ertaklarida ham xuddi shunday: salbiy personaj odatda salomlashish bo‘g‘inini tushirib qoldiradi va to‘g‘ridan to‘g‘ri buyruqqa o‘tadi. Ko‘rinib turibdiki, etiketning buzilishi – bu personajga chiqarilgan hukmning nutqiy shakli.

4. So‘z o‘yiniga qurilgan dialoglar

O‘zbek folklorining eng mashhur triksteri – Aldar Ko‘sa. Unga bag‘ishlangan ertaklarda g‘alaba deyarli har doim so‘z o‘yini bilan qo‘lga kiritiladi[2]:

– Aldar Ko‘sa, meni ham aldab ko‘r-chi!

– Aldardim, lekin aldov xaltamni uyda qoldiribman. Otingizni bering, olib kelay.

Manipulyatsiyaning butun mexanizmi shu ikki gapda ko‘rinib turibdi. Birinchidan, Aldar Ko‘sa raqibining o‘z iltimosidan foydalanadi: aldanishga rozilik bergan odam endi aldovga qarshi chiqa olmaydi. Ikkinchidan, “aldov xaltasi” – mavjud bo‘lmagan narsani tilda moddiylashtirish usuli. Pragmatik jihatdan bu klassik *presuppozitsiya o‘yini*: tinglovchi “xalta bormi?” degan savolni umuman bermaydi, chunki gap qurilishida uning borligi tayyor haqiqat sifatida berilgan. Natijada ot qo‘ldan ketadi. Hech qanday sehr yo‘q, hammasi gap qurilishi hisobiga bo‘ldi. Bunday matnlarda dialog syujetning vositasi emas, syujetning o‘zi.

Ingliz ertaklarida shu tipning mashhur namunasi “Henny-penny”dagi tulki Foxy-woxyning murojaati[3]. Osmon qulayapti deb qo‘rqib, qirol huzuriga ketayotgan parrandalarga u shunday deydi:

– But this is not the way to the king, Henny-penny... I will show you a short cut.

Diqqat qiling: bu gapda yolg‘on yo‘q. Tulki chindan ham qisqa yo‘lni biladi va uni ko‘rsatishga va’da beradi. Aldov aytilgan ma’noda emas, *implikatura* darajasida sodir bo‘ladi – tinglovchilar “qisqa yo‘l” iborasidan xavfsizlikni anglaydilar, holbuki gapda bunday ma’no yo‘q. Aldar Ko‘sa bilan taqqoslasak, farq ko‘rinadi: o‘zbek triksteri yo‘q narsani tilda yaratadi, ingliz triksteri esa bor haqiqatni yarim aytish yo‘li bilan ishlatadi. Umumiy jihat bitta ikkala matnda ham qurbon o‘z ishonchi tufayli, ya’ni nutqiy hamkorlik qoidasiga sodiq qolgani uchun yutqazadi. M.M.Baxtin aytgan ikki ovozlilik folklorda mana shunday sof ko‘rinishda namoyon bo‘ladi.

5. Sehrli yordamchi bilan tuzilgan og‘zaki bitim

“Uch og‘a-ini botirlar”da qahramonning yer ostidan chiqishi Semurg‘ bilan tuzilgan shartga bog‘lanadi[4]:

– Meni yorug‘ dunyoga olib chiq.

– Qirq qo‘y so‘yib, qirq mesh suv ol. “Qag‘” desam – go‘sht ber, “qig‘” desam – suv ber. Shart shu.

Propp tavsiflagan donor funksiyasining mumtoz namunasi. Semurg‘ yordamni sovg‘a sifatida emas, bitim sifatida taklif qiladi: miqdor aniq (qirq qo‘y, qirq mesh), signal aniq (“qag‘” va “qig‘”), javob harakati ham aniq belgilangan. Oldimizda og‘zaki shartnomaning arxaik shakli turibdi. Qushning tovushi bu yerda tabiiy ovoz emas, *kodlashtirilgan replika*: ma’no tovushning o‘ziga emas, oldindan kelishilgan qoidaga bog‘lanadi. Shuning uchun go‘sht tugagach, qahramon o‘z sonidan kesib berishga majbur bo‘ladi. Bu yerda sinovning cho‘qqisi shartning buzilishi emas, aksincha, oxirigacha bajarilishidir. Ertakning axloqiy xulosasi ham shundan kelib chiqadi: bergan so‘zda turish qahramonlikning o‘lchovi.

Xuddi shu model “The Well of the World’s End”da takrorlanadi[5]. Quduqdagi qurbaqa qizga yordam berishdan oldin shart qo‘yadi:

– I’ll help you, if you will do whatever I bid you for a whole night long.

Ikki matn yonma-yon qo‘yilganda tipologik yaqinlik darhol seziladi: sehrli yordamchi hech qachon bepul yordam bermaydi, avval nutqiy majburiyat oladi. Farq shartning mazmunida. Semurg‘ning sharti moddiy va sanab bo‘ladigan, qurbaqaning sharti esa ochiq va noaniq: “nima buyursam, shuni qilasan”. Birinchisida qahramon jismoniy chidam bilan, ikkinchisida bergan so‘ziga sodiqlik bilan sinaladi. Sinovning predmeti esa ikkalasida ham bitta – va’da. Shu bois sehrli yordamchi bilan dialogni huquqiy ongning ertakdagi eng qadimgi badiiy izlaridan biri deb qarash mumkin.

[1] Jacobs J. English Fairy Tales. – London: David Nutt, 1890. – P. 217–222.
[2] O‘zbek xalq ertaklari. 2-kitob. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1969. – B. 341.
[3] Jacobs J. English Fairy Tales. – London: David Nutt, 1890. – P. 114–117.
[4] O‘zbek xalq ertaklari. 1-kitob. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1969. – B. 156.
[5] Jacobs J. English Fairy Tales. – London: David Nutt, 1890. – P. 224–228.

Turg‘un replika: bezakmi yoki obraz?

Turg‘un vositalarning tabiati borasida folklorshunoslikda eskidan davom etib kelayotgan bahs bor. B.V.Tomashevskiyning fikricha, epitet va turg‘un replika so‘zga yangi xususiyat qo‘shmaydi, faqat unda allaqachon mavjud belgini ta’kidlaydi[1]. Bu qarash turg‘un replikani statik, bezak vazifasidagi vosita sifatida talqin etadi.

Z.Normurodova bunga qo‘shilmaydi. Uning doktorlik tadqiqotida asoslanishicha, folklorik vositalar oddiy aniqlovchi yoki takrordan iborat emas, ular poetik obraz darajasiga ko‘tarilib, matnga mustaqil g‘oyaviy-estetik qiymat olib kiradi[2]. Yuqoridagi tahlil ikkinchi qarash foydasiga dalil beradi. “The Three Heads of the Well”dagi bir og‘iz “Bad enough for thee!” personajga butun bir axloqiy xarakteristika beradi; “Susambil”dagi qisqagina “Yur, bo‘lmasa” esa syujetdagi kuchlar muvozanatini o‘zgartiradi. Bezak matndan olib tashlansa, matn xiralashadi, xolos; bu replikalarni olib tashlasangiz, ertakning o‘zi qulaydi.

Qoliplarning barqarorligini M. Bahtiyarov lisoniy tejamkorlik tamoyili bilan izohlaydi[3]: ertakchi har safar yangi so‘z izlab o‘tirmaydi, tayyor formulani qaytaradi, natijada tinglovchining diqqati personaj ruhiyatiga emas, voqealar shiddatiga qaratiladi. Bu izohga qo‘shilamiz, lekin uni ijro sharoiti bilan to‘ldirish kerak deb o‘ylaymiz. Og‘zaki matn – qayta o‘qib bo‘lmaydigan matn. Shu sababli undagi takror nuqson emas, balki tinglovchining xotirasiga moslashtirilgan kompozitsion yechimdir.

Olib borilgan qiyosiy-tipologik tahlil quyidagi natijalarga olib keldi.

Birinchidan, har ikki xalq ertagida dialog axborot almashish vositasi bilan cheklanmaydi: u syujetni harakatga keltiradi, obrazni individuallashtiradi va kompozitsiyani ushlab turadi. Ajratilgan besh guruhning har biri ikkala an’anada ham o‘z muvoziyiga ega ekani dialogning janr darajasidagi universalligini ko‘rsatadi.

Ikkinchidan, ingliz materialida dialog ko‘proq ritmik barqarorlik, kumulyativ zanjir va lisoniy tejamkorlikka tayanadi; aldov esa ko‘pincha ochiq yolg‘on emas, yashirin ma’no darajasida amalga oshadi.

Uchinchidan, o‘zbek materialida dialog axloqiy-didaktik mazmun va nutq odobiga tayanadi. Oq fotiha, shart qo‘yish, el nazariga murojaat kabi bo‘g‘inlar dialogning majburiy qismiga aylanadi va qahramonning ma’naviy jihatdan “haqiqiyligini” tasdiqlaydi.

To‘rtinchidan, sehrli yordamchi bilan muloqot ikkala an’anada ham og‘zaki bitim shaklida quriladi. Bu dialoglarda sinovning predmeti sehrli kuch emas, bergan so‘zga sodiqlikdir – ertak janri shu tariqa ijtimoiy-huquqiy ongning arxaik shakllarini saqlab qolgan.

Beshinchidan, dialoglardagi turg‘un formulalar xalq og‘zaki ijodining genetik xotirasi bo‘lib, milliy qadriyatlar va muloqot kodeksini keyingi avlodlarga barqaror lisoniy shaklda yetkazishda ko‘prik vazifasini o‘taydi.

Rezyume. Maqolada ingliz va o‘zbek xalq ertaklarida dialogik nutqning strukturaviy va funksional poetikasi qiyosiy-tipologik yo‘nalishda tadqiq etilgan. Jozef Jeykobsning “English Fairy Tales” hamda “O‘zbek xalq ertaklari” to‘plamlaridagi matnlar tahlilga tortilib, dialogik replikalarning leksik-semantik, kognitiv va axloqiy xususiyatlari yoritilgan.

Resume. The article offers a comparative typological study of the structural and functional poetics of dialogic speech in English and Uzbek folk tales. Drawing on tales from Joseph Jacobs’ “English Fairy Tales” and Uzbek folklore collections, it examines the lexical-semantic, cognitive and ethical features of dialogic turns.

Резюме. В статье в сравнительно-типологическом аспекте исследована структурная и функциональная поэтика диалогической речи в английских и узбекских народных сказках. На материале сказок из сборника Дж. Джейкобса “English Fairy Tales” и узбекских фольклорных сборников рассмотрены лексико-семантические, когнитивные и этические особенности диалогических реплик.

[1] Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика. – Москва: Аспект Пресс, 2002. – С. 112.

[2] Normurodova Z. O‘zbek tili badiiy matnida poetik sintez va muloqot birliklari pragmatikasi: Filol. fan. dok. ... diss. – Toshkent, 2021. – B. 114.

[3] Bahtiyarov M. Y., Tuymaeva K. K. Comparative analysis of linguacultural features of English and Uzbek fairytales // Scientific Journal of the Uzbekistan State World Languages University. – 2023. – Vol. 5(2). – P. 293–296.